

Käesoleva aasta 28. märtsil meenutab maailm üht suurimat pedagoogi ja humanisti JAN AMOS KOMENSKÝT, kelle sünnist möödub 400 aastat. Suure tšehhi õpetaja elu kulges Euroopa ajaloo tormistes tõmbetuultes. Madalmaades ja Inglismaal toimusid revolutsioonid, Kolmekümneaastane sõda tõi kaasa kohutavaid kannatusi sadadele tuhandetele inimestele. Jan Amos Komenský, tšehhi vendade vaimulik, oli sunnitud oma kodumaalt põgenema. Sõja kannul hiiliv katk röövis ta noore abikaasa ja kaks last. Oma kodumaad ei saanud Komenský enam iial näha. Elu lõpul kirjutas ta: «Kogu minu elu pole möödunud kodumaal, vaid pagulaspõlves ja kusagil ei ole ma leidnud endale püsivat eluaset.» Siis, kui kõik kodumaale pääsemise lootused purunesid, kirjutas Komenský: «Sind, tšehhi ja määri rahvas, ei unusta ma iialgi, kuigi pean sinust kaugel viibima.»

Selle elukatsumustes rängalt räsitud mehe sulest ilmus mõjukas seitsmeköiteline teos «Üldine nõue inimeste elutingimuste parandamise kohta». Ta pidas vajalikuks põhjalikult reformida poliitikat, filosoofiat, religiooni. Usk, lootus, tolerantsus, armastus, lihtsus, töökus peaksid olema religiooni ehituskivid. Komenský taunis igasugust tülide lahendamist jõuga, sõja teel. Uue poliitika eesmärgiks pakkus ta maailma rahvaste taasühendamise üksmeeles, kõikide tüliküsimuste lahendamise ilma sõjata, sõdade põhjuste kõrvaldamise. Humanistina soovitas õpetlane kollektiivset kontrolli rahu säilitamiseks ja ühtset seadusandlust kõigi rahvastevaheliste probleemide lahendamiseks.

Uue ühiskonna kujundamisel on Komenský arvates erakordselt suur kaal inimeste õpetamisel, nende mõistuse harimisel ja õigesti korraldatud kasvatusel. Loodus annab inimesele ainult teadmiste ja kõlbluse seemned, arendama ja kujundama peab neid aga süsteemne kasvatus. Komenský lõi oma aja kohta täiesti uue lähenemise koolile, pakkudes välja demokraatliku kooli idee. Kooli pidid tulema kõik, nii rikkad kui vaesed, poisid ja tüdrukud. Tütarlastele hariduse andmise nõudega oli ta oma ajast kaugelt ees. Kooli esimest astet (1–6nda eluaastani) nimetas ta emakooliks, teine oli kõigile kohustuslik emakeelne kool (6–12aastastele). 12–18aastased andekamad lapsed pidid jätkama õpinguid ladina koolis ja kõige võimekamad kuni 24. eluaastani akadeemias (ülikoolis). Komenský oli veendunud, et rumalaid ja õpihimuta lapsi on vähe ning neidki on võimalik õige kasvatusel muuta. Reipa kindlusega väitis ta, et vaevalt on olemas nii karedat tahvlit, millele midagi ei saa kirjutada, vaevalt on olemas nii määrdunud peeglit, mis ei näita mingit kujutist.

Kasvatus avaldab oma toimet siis, kui ta on esimestest elupäevadest õigesti teostatud. «Kõik oksad, mis puule kasvavad, ajab puu tüvest välja esimesel aastal, nii tuleb ka inimest kõigeiks, mida eluks vaja, kujundada esimeses koolis.» Esimeseks kooliks on kodu, perekond, õpetajaks ja

kasvatajaks eelkõige ema. «Emakoolis», ühes esimeses koolieelsele kasvatusel pühendatud raamatus, jagabki Komenský nõuandeid emadele. Raamatu kirjutamise ajal mängisid ta juures kahe- ja neljaastane tütar ning kaks perekonda kasvatada võetud poissi. Kes seda raamatut loeb, sellel on tunne, nagu oleks see elust maha kirjutatud. Emakoolis tuleb lahendada kolm olulist ülesannet: enese ja ümbritseva maailma tunnetamine, enesevalitsemine ja püüd jumala poole.

Lapse kehaline tervis oleneb emast juba siis, kui naine last kannab. Sellest tulenevad soovitusel, mis on olulised tulevasele emale nii füüsilises kui psüühilises mõttes. Ema ja lapse adekvaatse seose kujundamiseks on vaja, et ema last rinnaga toidaks ja oskaks imikut hooldada. Komenský oli erakordselt hea lastepsühholoog, ta mõistis sügavalt laste elamusi, tundeid ning arengut. Põhjalikult kirjeldas ta lapse keele arendamist. Ema peab alati leidma aega vastata lapse küsimustele. Laps vajab oma arenguks uusi muljeid ja elamusi. Lapsele tuleks näidata puid ja lilli, voolavat vett, talu ja aasataimi, vesiveskit ja muud, mis last ümbritseb. Ka pildiraamatute kaudu tutvub laps maailmaga. Mida kõik laps emakoolis õppima peab, selle kohta andis Komenský üsna üksikasjaliku programmi. Lastele jutustatagu taevast, päikesest, kuust ja tähtedest, ajaloo valdkonnas omandagu nad mõisted eile, täna, aasta. Lapsi tuleb tutvustada ka mõõtühikutega. Muinasjutud ja luuletused kuuluvad laste maailma ja laulu ning muusikat vajavad lapsed alati. Igal õhtul soovitas ta koos lastega laulda. Ka lõi ta ise häällaulu. Laulmine ja palvetamine on usulise kasvatusel alus. Komenský järgi oli maailm Jumala looming ja selle maailma tunnetamine on kõikjal Jumala otsimine. Emakoolis pidas ta vajalikuks lihtsustatud katekismuse 9 küsimuse ja vastuse tutvustamist. Kõlbelise kasvatusel seostas ta usulise kasvatuselga. Eetilise kasvatusel tuumaks pidas ta mõõdukuse, korralikkuse, tööarmastuse, kuulekuse, aususe, vanemate austamise, huumansuse ja distsipliini omandamist. Ka oskuse eluraskusi ületada ja optimismi saab laps kodust. «Lõbus tuju on pool tervist, lõbus tuju on elu ise,» väitis ta. Kodune keskkond, harjutamine, eeskujud määravad, missuguseks laps kujuneb.

On laps emakoolis vajaliku omandanud, astub ta emakeelse kooli. Emakeelse kooli nõudmine oli tollal edumeelne, sest paljudes koolides käis õpetus ladina keeles. Komenský nõudis kooli põhjalikku ümberkorraldamist. Aastasadu oli õpitud kooliklassita, õppetunnita ja õppeaastata. Tema pidas vajalikuks, et lapsed tuleksid kooli ühel ajal, sügisel, ja et samal arengu- ning teadmistasemel olevad õpilased õpiksid ühes klassis ja neid õpetataks õppetunnis. Õpetamisel tuli eelkõige lapse eeldustele tugineda ja aidata kaasa loova inimese kujundamisele. Päris nüüdisaegselt kõlavad Komenský nõuded siis, kui ta rõhutab õpilase isetegevust ja iseseisvat mõtlemist. Elukauga mälu töö asemele soovitas ta meeltetööd, võimalikult rohket näitlikustamist. Komenský on näitlikkuse printsiibi põhjendaja. Õpitavat tuleb kõigepealt pakkuda meelte, nähtavat nägemisele, kuuluvat kuulmisele, kombitavat kompimisele, maitstavat maitsemisele, haistetavat haistmisele. Kui esemeid pole võimalik näidata, siis tuleb pakkuda nende pilte ja mudeleid. Neid põhimõtteid rakendas ta maailma esimeses näitlikus õpikus «Meeltega tajutav maailm piltides». Selles raamatus rakendas ta uusi keeleõpetuse põhimõtteid, ühendades reaali ja humanitaarhariduse andmise täiesti uudsel viisil. Olgu öeldud, et see õpik sai tuntuks veel autori eluajal ka Eestimaal ja paljusid tema pedagoogilisi ideid aitas siin rakendada B. G. Forselius. Kool pidi lastele olema huvitav, meeldiv ja rõõmus paik, mitte aga mõistuse ahistaja ja tema hirmutaja. Iga kooli juures peaks olema aed ja farm, kus õpilased võiksid omandada praktilisi teadmisi ja oskusi. Õpetaja ja õpilaste suhted peaksid olema usalduslikud. Paremini laabub õppetöö siis, kui õpilased tunnetavad end õpetaja abilistena.

J. A. Komenský oli tõeline pedagoog ja filosoof, kes andis uue kooli kontuurid ning töötas kogu inimkonna parema tuleviku nimel.